

Cuprins

Psihologia 2000: încotro? sau În loc de prefață	21
Bibliografie	26

PARTEA ÎNTĂI

PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE ALE PSIHOLOGIEI

Capitolul I

PSIHOLOGIA CA ȘTIINȚĂ ȘI CA PROFESIE	33
1. Definierea psihologiei	33
1.1. Tipuri de definiții	33
1.2. Încercări integrative	36
2. Tendințe controversate în psihologie	38
2.1. Psihologia: știință sau artă?	39
2.2. Psihologia: nomotetică, idiografică sau idiotetică?	41
2.3. Unitate sau diversitate în psihologie?	45
2.4. Impasul, criza sau progresul și expansiunea psihologiei?	49
3. Locul psihologiei în sistemul științelor	54
3.1. Modele triunghiulare	54
3.2. Modelul circular	55
3.3. Modelul interpenetrării științelor	56
3.4. Modelul bazat pe clasificarea științelor	58
3.5. Concluzii cu privire la locul psihologiei în sistemul științelor	59
4. Psihologia ca profesie	60
4.1. Statutul profesiei de psiholog	60
4.2. Funcțiile psihologului	62
4.3. Debușeele de plasare și integrare a psihologului	63
4.4. Șomajul în rândul psihologilor	64
4.5. Codul deontologic al profesiei de psiholog	64
5. Repere privind viitorul psihologiei	67
5.1. „Profeții” despre viitorul psihologiei	67
5.2. Factori modelatori ai viitorului psihologiei	71
Bibliografie	73

Capitolul II

OBIECTUL PSIHOLOGIEI	77
1. Obiectul psihologiei în disputa specialiștilor	77
1.1. Psihologia în căutarea propriului ei obiect	77
1.2. Factori care au întârziat elaborarea obiectului unitar al psihologiei	78
1.3. Nevoia de sinteză	81
2. Perspective de abordare a obiectului psihologiei	83
2.1. Viața psihică interioară ca obiect al psihologiei	83
2.1.1. <i>Introspecționismul</i>	83
2.1.2. <i>Psihanaliza</i>	86
2.1.3. <i>Alte orientări</i>	90
2.2. Comportamental ca obiect al psihologiei	90
2.2.1. <i>Reacții împotriva introspecționismului</i>	91
2.2.2. <i>Behaviorismul tradițional</i>	92
2.2.3. <i>Neo-behaviorismul</i>	95
2.2.4. <i>Opinii actuale cu privire la behaviorism</i>	97
2.3. Conduita (activitatea) ca obiect al psihologiei	99
2.3.1. <i>„Psihologia conduitei”</i>	99
2.3.2. <i>Activitatea ca echivalent al conduitei</i>	102
2.3.3. <i>Valențele activității</i>	103
2.4. Omul concret ca obiect al psihologiei	103
2.4.1. <i>Sinele individual și unic al omului ca obiect al psihologiei</i>	104
2.4.2. <i>Psihologia umanistă despre metodă și metodologie</i>	106
3. Constatări conclusive cu privire la obiectul psihologiei	107
3.1. Repere comparative și evaluative	107
3.2. Tipuri de soluții la problema obiectului psihologiei	110
3.3. Un punct de vedere personal cu privire la obiectul psihologiei	111
Bibliografie	112

Capitolul III

METODĂ ȘI METODOLOGIE ÎN PSIHOLOGIE	115
1. Premise teoretice ale metodelor psihologiei	115
1.1. Conceptul de „metodă”	115
1.2. Enumerarea și clasificarea metodelor psihologiei	116
2. Principalele metode ale psihologiei	118
2.1. Metoda observației	118
2.2. Metoda experimentului	124
2.3. Metoda convorbirii	133
2.4. Metoda anchetei psihologice	134
2.5. Metoda biografică	137
2.6. Metoda povestirilor de viață	139
2.7. Metoda analizei produselor activității	140
2.8. Metodele psihometrice	141
2.9. Metoda modelării și simulării	146

3. Comentarii generale cu privire la metodele psihologiei	147
3.1. Specificul metodelor psihologiei	147
3.2. Obiectivitatea metodelor psihologiei	148
3.3. Efectele prezenței cercetătorului	149
4. Metodologia psihologică	152
4.1. Conceptul de „metodologie”	152
4.2. Componentele și domeniile metodologiei psihologice	152
5. Tipuri de metodologii psihologice	155
5.1. Metodologiile obiective, subiectiv-interpretative și mixte	155
5.2. Metodologiile coercitive și non-coercitive	156
6. Relația dintre metodă și metodologie în psihologie	157
Bibliografie	158

Capitolul IV

LEGE, EXPLICAȚIE ȘI TEORIE ÎN PSIHOLOGIE	161
1. Există o legitate psihologică?	161
1.1. Poziții contestatate	161
1.2. Exemple de legi psihologice	163
1.3. Specificul legilor psihologice	165
2. Explicația în psihologie	168
2.1. Descriere, explicație, previziune	168
2.2. Înțelegere, explicație și lege	171
2.3. Interpretare și explicație	175
3. Tipuri și niveluri de explicație	178
3.1. Clasificarea filosofică	178
3.2. Tipologii psihologice	181
4. Cerințe metodologice ale explicației în psihologie	183
4.1. Necesitatea selecției modelelor explicative	183
4.2. Necesitatea corelării modelelor explicative	183
5. Teoria psihologică	184
5.1. Conceptul de „teorie”	184
5.2. Clasificarea teoriilor psihologice	186
5.3. „Forța teoretică” a concepțiilor psihologice	188
Bibliografie	190

PARTEA A DOUA

PSIHICUL - DOMENIU DE CERCETARE AL PSIHOLOGIEI

Capitolul V

NATURA PSIHICULUI UMAN	197
1. Psihicul ca obiect de cercetare al psihologiei	197
1.1. Complexitatea psihicului	197
1.2. Natura contradictorie a psihicului	198
1.3. Consecințe asupra conceperii obiectului psihologiei	200

1.4. Definierea psihicului	201
2. Caracteristicile fundamentale ale psihicului	202
2.1. Psihicul ca formă a vieții de relație	202
2.1.1. <i>Supreciții</i>	202
2.1.2. <i>Dovezi</i>	203
2.2. Psihicul ca funcție a creierului	205
2.2.1. <i>Teză cu valoare de principiu metodologic</i>	205
2.2.2. <i>Argumente în sprijinul relației dintre psihic și creier</i>	206
2.2.3. <i>Modele explicativ-interpretative ale relației dintre psihic și creier</i>	207
2.3. Psihicul ca re-producere a realității naturale	219
2.3.1. <i>Caracteristicile re-producerii psihice</i>	219
2.3.2. <i>Criteriile individualizării re-producerii psihice</i>	223
2.3.3. <i>Notele definitorii ale psihicului uman</i>	224
2.4. Psihicul ca fenomen condiționat și determinat socio-istoric și socio-cultural	224
2.4.1. <i>De la socio-istoric și socio-cultural la psihic</i>	224
2.4.2. <i>De la psihic la socio-istoric și socio-cultural</i>	226
3. Manifestări neobișnuite ale psihicului	227
3.1. Tipuri de fenomene psihice neobișnuite	227
3.2. Încercări de cercetare și explicare științifică a fenomenelor parapsihologice	229
3.3. Argumente pro și contra parapsihologiei	231
4. Perspective noi de abordare a psihicului	233
4.1. Teoria informației	233
4.2. Cognitivismul	234
4.3. Neo-evoluționismul	238
Bibliografie	240

Capitolul VI

IPOSTAZELE PSIHICULUI	243
1. Conștiința ca ipostază a psihicului	243
1.1. Locul conștiinței în psihologie	243
1.2. Etape în definirea conștiinței	244
1.3. Modele explicativ-interpretative ale conștiinței	248
1.3.1. <i>Modele explicativ-interpretative tradiționale</i>	248
1.3.2. <i>Modele explicativ-interpretative actuale</i>	251
1.4. Discuții și controverse actuale cu privire la conștiință	258
2. Subconștientul ca ipostază a psihicului	260
2.1. Ce loc ocupă subconștientul în psihologie?	260
2.2. Două etape în definirea subconștientului	261
2.3. Caracteristicile și rolurile subconștientului	262
3. Inconștientul ca ipostază a psihicului	263
3.1. Negarea și afirmarea inconștientului	263
3.2. „Impunerea” inconștientului în psihologie	264
3.3. Definirea inconștientului	267
3.4. Natura și rolurile inconștientului	268

3.4.1. <i>Natura inconștientului</i>	268
3.4.2. <i>Rolurile inconștientului</i>	269
3.5. Tipuri de inconștient	270
3.5.1. <i>Inconștientul cerebral</i>	270
3.5.2. <i>Inconștientul colectiv</i>	272
3.5.3. <i>Inconștientul cognitiv</i>	275
4. Relația dintre conștient și inconștient	277
4.1. Probleme generale	277
4.2. Tipuri de relații între conștient și inconștient	278
4.3. Terapii derivate din relațiile „conștient - inconștient”	279
Bibliografie	279

Capitolul VII

STĂRILE DE CONȘTIINȚĂ	283
1. Stările de conștiință – obiect al investigației psihologice	283
1.1. Ce este o „stare de conștiință” ?	283
1.2. Multitudinea și varietatea stărilor de conștiință	284
1.3. Noul context de abordare a stărilor de conștiință	288
2. Stări de conștiință modificată	290
2.1. Somnul	290
2.1.1. <i>Natura somnului</i>	290
2.1.2. <i>Somn versus veghe sau funcțiile somnului</i>	290
2.1.3. <i>Ce se întâmplă cu reactivitatea neurofiziologică și psihică în timpul somnului ?</i>	292
2.1.4. <i>Privarea de somn și insomnia</i>	294
2.1.5. <i>De ce dormim ? sau teoriile explicative ale somnului</i>	295
2.1.6. <i>Necesitatea studierii somnului</i>	297
2.2. Visul	297
2.2.1. <i>Visul ca stare de mentație sau natura psihică a visului</i>	298
2.2.2. <i>Visul - perturbator sau protector al somnului ?</i>	299
2.2.3. <i>Metode obiective de studiere a visului</i>	300
2.2.4. <i>Cum au fost explicate visele ?</i>	303
2.2.5. <i>Pot fi controlate visele ?</i>	305
2.3. Hipnoza	307
2.3.1. <i>Hipnoza - fenomen complex și contradictoriu</i>	307
2.3.2. <i>Hipnoza - stare de somn sau stare de veghe ?</i>	308
2.3.3. <i>Teorii explicativ-interpretative ale hipnozei</i>	310
2.3.4. <i>Legitimitatea hipnozei în dispută</i>	313
3. Căi de acces la stările de conștiință modificată	314
3.1. Meditația	314
3.1.1. <i>Accepții</i>	314
3.1.2. <i>Formele meditației</i>	315
3.1.3. <i>Studiul științific al meditației</i>	316
3.2. Bio-feed-back-ul	317
3.2.1. <i>Ce este bio-feed-back-ul ?</i>	317
3.2.2. <i>Tipuri de bio-feed-back</i>	318
3.2.3. <i>Specificul bio-feed-back-ului</i>	320

3.2.4. <i>Ce se așteaptă de la bio-feed-back ?</i>	321
3.3. Substanțele psihoactive	322
3.3.1. <i>Încercare de definire și clasificare</i>	322
3.3.2. <i>Efectele substanțelor psihoactive</i>	322
3.3.3. <i>Controverse și dubii</i>	325
4. Câteva probleme generale ale stărilor de conștiință modificată	327
4.1. Inducere	327
4.2. Efecte	328
4.3. Utilități	328
Bibliografie	329

Capitolul VIII

ABORDAREA „PLANĂ” ȘI „PIRAMIDALĂ” A PSIHICULUI	333
1. Abordarea „plană”, „orizontală” a psihicului	333
1.1. Asociaționismul clasic	333
1.2. Variante de asociaționism renovate	336
1.3. Principiile abordării „plane” a psihicului	337
2. Abordarea structural-dinamică a psihicului	338
2.1. Etape în evoluția abordării structural-dinamice a psihicului	338
2.1.1. <i>„Intuiții” din trecut</i>	338
2.1.2. <i>Fundamentarea și consolidarea abordării structural-dinamice a psihicului</i>	339
2.1.3. <i>Expansiunea și adâncirea abordării structural-dinamice în psihologia contemporană</i>	343
2.2. Specificul abordării structural-dinamice a psihicului	346
2.2.1. <i>Conceptul de „structură”</i>	346
2.2.2. <i>Demersuri în abordarea structural-dinamică a psihicului</i>	348
2.2.3. <i>Principiile abordării structural-dinamice a psihicului</i>	350
2.3. Dificultățile abordării structural-dinamice a psihicului	350
Bibliografie	351

Capitolul IX

ABORDAREA SISTEMICĂ ȘI SINERGETICĂ A PSIHICULUI	353
1. Premisele abordării sistemice a psihicului	353
1.1. Premise din afara psihologiei	353
1.2. Premise din interiorul psihologiei	360
2. Coordonate sistemice ale psihicului	362
2.1. Conceptul de „sistem”	362
2.2. Psihicul ca sistem : caracteristicile sistemului psihic uman	363
3. Particularitățile abordării sistemice a psihicului	368
3.1. Cerințele abordării sistemice a psihicului	368
3.1.1. <i>Clasificarea tradițională a fenomenelor psihice</i>	369
3.1.2. <i>Clasificarea actuală a fenomenelor psihice</i>	370
3.2. Principiile și valențele abordării sistemice a psihicului	371
3.2.1. <i>Principiile abordării sistemice</i>	371
3.2.2. <i>Valoare metodologică</i>	371
4. Abordarea sinergetică a psihicului	372

4.1. Ce este sinergetica ?	372
4.2. Principiile abordării sinergetice	374
4.3. Încercări de abordare sinergetică a psihicului	375
Bibliografie	377

Capitolul X

CERCETAREA PSIHOLOGICĂ	379
1. Probleme generale ale cercetării psihologice	379
1.1. Tipurile cercetării psihologice	379
1.2. Generalizarea disputei dintre cercetarea pură și cercetarea aplicativă	383
1.3. Strategii de cercetare psihologică	385
2. Procesualitatea și problemele cercetării psihologice	386
2.1. Ciclurile cercetării psihologice	386
2.2. Etapele cercetării psihologice	388
2.2.1. <i>Delimitarea domeniului, temei și problemei de cercetare</i>	388
2.2.2. <i>Informarea și documentarea</i>	389
2.2.3. <i>Specificarea obiectivelor sau a scopurilor</i>	391
2.2.4. <i>Formularea ipotezelor și a variabilelor</i>	391
2.2.5. <i>Definitivarea metodelor, procedurilor și tehnicilor de investigare</i>	395
2.2.6. <i>Alegerea și descrierea domeniului de aplicare a metodelor</i>	397
2.2.7. <i>Aplicarea metodelor și recoltarea datelor</i>	398
2.2.8. <i>Prelucrarea datelor recoltate</i>	400
2.2.9. <i>Formularea concluziilor</i>	402
2.2.10. <i>Validarea concluziilor în vederea generalizării lor</i>	403
2.2.11. <i>Comunicarea sau publicarea rezultatelor și a concluziilor cercetării</i>	404
2.2.12. <i>Reluarea întregului ciclu</i>	405
3. Dificultățile cercetării psihologice ; evitarea și înlăturarea lor	405
3.1. Premise	405
3.2. „Pericole” și „capcane” în cercetarea psihologică	406
3.2.1. <i>Alegerea (selecția) subiecților</i>	406
3.2.2. <i>Aplicarea metodelor</i>	406
3.2.3. <i>Așteptările cercetătorului sau „autoprofeția care se îndeplinește”</i>	407
3.2.4. <i>Așteptările subiecților sau „caracteristicile cerute”</i>	407
3.2.5. <i>Administrarea repetată a unui instrument de cercetare</i>	407
3.2.6. <i>Modificarea subiecților în timp</i>	408
3.2.7. <i>Pierderea subiecților</i>	409
3.2.8. <i>Comunicarea rezultatelor obținute</i>	409
3.2.9. <i>Efectul de contaminare</i>	410
3.2.10. <i>Formularea prematură a concluziilor</i>	410
3.3. Modalități ameliorative	410
Bibliografie	412

Mielu Zlate

INTRODUCERE ÎN PSIHOLOGIE

Ediția a III-a

POLIROM
2015

4. Cerințe metodologice ale explicației în psihologie

Pluralitatea și diversitatea explicațiilor existente sau posibile în psihologie ridică o serie de probleme cu caracter metodologic pentru cercetătorul psiholog. Două dintre ele ne rețin în mod deosebit atenția: necesitatea selectării modelelor explicative și necesitatea corelării lor. Fiecare dintre ele devine, la un moment dat, cerință imperioasă căreia trebuie să i se găsească o soluție.

4.1. Necesitatea selecției modelelor explicative

O asemenea necesitate apare atunci când modelele explicative sunt contradictorii, concurente. Se înțelege aproape de la sine că, în condițiile în care modelele explicative sunt relativ asemănătoare între ele, optarea pentru unul sau altul dintre ele nu prezintă o prea mare importanță. Când însă aceste modele se exclud reciproc, se „bat cap în cap”, nevoia reținerii unuia dintre ele apare cu o mai mare acuitate. Se știe, de exemplu, că în explicarea „cauzalității” proceselor afective, a factorilor lor declanșatori au fost formulate *teoriile periferice* (care susțin că emoția se declanșează la periferie, ca urmare a modificărilor organice) și *teoriile centraliste* (care postulează declanșarea emoției pe scoarța cerebrală). O astfel de contradicție îl „obligă” pe cercetător să opteze pentru una sau alta dintre cele două modalități explicative. Cu cât „concurența” modelelor explicative este mai accentuată, cu atât opțiunea cercetătorului este mai dificilă. Necesitatea selecției modelelor explicative apare și atunci când cercetătorul vizează nu doar soluționarea unor probleme cu caracter teoretic, ci și a unora practice-aplicative. Paul Popescu-Neveanu vorbea de „alegerea modelului explicativ în vederea atingerii unuia sau altuia dintre obiectivele practice ale psihologiei, în planul optimizării condiției și activității umane” (Popescu-Neveanu, 1980, p. 57).

Selecția modelelor explicative se realizează nu la întâmplare, ci după o serie de criterii, dintre care două ni se par a fi esențiale: măsura în care modelul respectiv comportă *consecințe verificabile* (cel care nu satisface această cerință nici nu este considerat un model explicativ); *valoarea euristică* pe care o deține (aceasta fiind evaluată după capacitatea de a sugera noi căi, piste de abordare și cercetare sau după capacitatea de a unifica într-un sistem coerent o pluralitate de modele între care relațiile sunt puțin vizibile).

4.2. Necesitatea corelării modelelor explicative

Deși fiecare dintre modelele explicative la care ne-am referit depinde de specificul fenomenelor și legilor studiate, încercând să le surprindă esența, deși fiecare dispune de nenumărate valențe pe direcția adâncirii cunoașterii, nici unul dintre ele nu reușește să cuprindă exhaustiv multitudinea fenomenelor și legilor psihologice, lată de ce, alături de alegerea unui model explicativ, la fel de necesară este și *corelarea modelelor explicative*. Willem Doise (1982) arată că în psihologia socială sunt utilizate patru niveluri de analiză (intraindividual; interindividual și situațional; pozițional; ideologic). Nivelul intraindividual se referă la modelele ce descriu maniera în care individul își organizează propria

sa experiență psihică. Nivelul interindividual și situațional este interesat de procesele interindividuale care se derulează într-o situație dată. Nivelul pozițional ia în considerare diferențele dintre pozițiile sociale ale indivizilor prealabile interacțiunii lor concrete. Nivelul ideologic se concentrează pe ideologia societății, pe sistemul de credințe și reprezentări, de valori și norme care justifică și mențin o ordine stabilită prin raporturile sale, dar care, o dată interiorizate, influențează comportamentul individual în cadrul grupului. Fiecare dintre aceste niveluri de analiză își are propria sa legitimitate, fără a putea îngloba și explica ansamblul realității. „A ne limita însă la un singur model înseamnă a sărăci realitatea, de aceea este necesar să facem apel la analize complementare” (Doise, 1982, p. 34). Exemplul dat de autor este extrem de sugestiv. În studiul inteligenței se utilizează cu precădere primul nivel de analiză, care nu este însă suficient, deoarece pierde din vedere aspectele ei sociale, neputându-se explica diferențele individuale dintre oameni ce aparțin unor grupuri socio-umane, rasiale și culturale diferite. Cele mai multe studii prezintă inteligența ca pe o caracteristică pur individuală, măsurată printr-un test individual, făcându-se astfel abstracție de funcționarea socială a inteligenței. Deseori, diferențele dintre capacitățile intelectuale ale indivizilor aparținând unor grupuri sociale diferite sunt puse pe seama factorilor biologici, neglijându-se interacțiunea acestora cu factorii de mediu. Fără îndoială că astfel de studii și explicații sunt limitate. Iată de ce este necesară abordarea inteligenței și la alte niveluri de explicație. Deși Mead și Vigotski susțin natura socială a inteligenței, nici unul, nici celălalt n-au propus o paradigmă de articulare între individual și social, fapt realizat de Piaget. Ca urmare a luării în considerare a celui de-al doilea nivel de analiză, Piaget a studiat inteligența în procesul interacțiunilor sociale ale copiilor. Luarea în considerare și a celorlalte două niveluri a permis înțelegerea mai bună și a altor fapte (de pildă, de ce copiii care provin din medii socio-economice și chiar din culturi diferite nu au aceleași șanse de reușită la școală). Utilizarea concomitentă a mai multor niveluri de analiză, articulația explicațiilor, conchide autorul citat, are o mare valoare curistică, permițând îmbogățirea problematicii studiate și rezolvarea unor contradicții aparente.

5. Teoria psihologică

5.1. Conceptul de „teorie”

Demersurile la care ne-am referit până acum (descrierea, explicația, previziunea, interpretarea) nu reprezintă un scop în sine, ci vizează elaborarea teoriilor psihologice sau validarea lor. Teoria este atât punctul de plecare, cât și punctul terminus al unei științe. Dictionarele de filosofie sau de psihologie stabilesc două accepții ale conceptului de *teorie*. În sens larg, teoria reprezintă forma sau nivelul superior al cunoașterii științifice, care mijlocește reflectarea generalizată a realității, introducând în sistemul cunoștințelor omenești noi concepte, principii și metode de cercetare și deschizând noi orizonturi în cunoaștere. În sens restrâns, teoria se definește ca ansamblul ipotezelor, legilor și conceptelor organizate într-un sistem logic coerent care descrie și explică un domeniu al cunoașterii. Există o strânsă legătură între teorie și ipoteză, teoria fiind o ipoteză verificată experimental, iar ipoteza – o teorie în formare sau în curs de verificare. Deși teoria pornește întotdeauna de la anumite cunoștințe tematice, descriptive ale domeniului investigat, ea se încadrează în anumite modele explicativ-interpretative ale

realității care, la rândul lor, se subordonează unor perspective de abordare general-teoretică a realității, în care își găsesc expresia aspectele metodologice. Teoria psihologică „este un sistem general elaborat în vederea explicării principiilor ce stau la baza comportamentului” (Malim și Birch, 1998, p. 62). Procesele de achiziționare a cunoașterii psihologice conduc direct la construirea teoriilor. Practic, cercetarea (cunoașterea) și teoria se stimulează reciproc prin procesele de inducție și deducție. Inducția, ca prim pas în construirea cunoașterii, implică elaborarea teoriilor din observarea regularităților faptelor și datelor empirice, ea fiind condensată și integrată într-un tot coerent. Deducția presupune derivarea enunțurilor testabile din teorie. Procesele inductive/deductive sunt ciclice și se autoperfecționează. Ciclurile teoriilor psihologice sunt ilustrate în figura 4.3.

Fig. 4.3. Ciclurile teoriilor psihologice

Malim și Birch arată că psihologul utilizează teoriile ca pe o linie conducătoare a cercetării, astfel încât investigațiile sunt realizate într-o manieră sistematică. Tot ei subliniază că o teorie nu este niciodată statică, dimpotrivă, ea se rafinează și se schimbă tot timpul în baza noilor dovezi empirice. De aceea, se poate afirma că teoriile nu sunt adevăruri, ci doar probabilități. În măsura în care teoriile psihologice sunt testabile, psihologia poate fi considerată știință. Dacă procesul de testare este valid și demn de încredere, atunci pot fi obținute „teorii bune”, cu mare putere de predicție și valoare practică. Trebuie specificat că nu întotdeauna teoriile psihologice satisfac criteriile stringente de testabilitate, predictibilitate și aplicabilitate.

În acest paragraf nu ne interesează problematica generală a teoriei psihologice (funcțiile ei, legătura cu practica, pericolele ce apar în interpretarea ei), prezentă îndeosebi în lucrările de metodologie a cercetării (vezi, de pildă, Robert, 1988; Ghiglione și Richard, 1994 etc.), ci clasificarea teoriilor psihologice (cu implicații deosebit de importante pentru cunoașterea psihologică) și „forța teoretică” a limbajului psihologiei (cu implicații asupra elaborării și evaluării teoriilor psihologice).

5.2. Clasificarea teoriilor psihologice

În diferite științe, teoriile sunt clasificate după *gradul lor de abstractizare și generalizare*, după *aria* pe care reușesc s-o cuprindă și s-o explice. E.K. Merton, de exemplu, introduce în sociologie conceptul de „teorii de nivel mediu”, care ocupă o poziție intermediară, între ipotezele minore de lucru și speculațiile extinse bazate pe scheme conceptuale dominante. Preluând, cu unele corective, acest punct de vedere, Mihai Achim (1970) împarte teoriile sociologice în : teorii generale asupra societății sau asupra personalității individului ; teorii de rang mediu ; ipoteze de lucru sau generalizări de rang elementar. Teoria „câmpului” din psihologia generală și teoria „dinamicii grupului” din psihologia socială, ambele formulate de Kurt Lewin, pot fi considerate teorii globale, în timp ce teoria „disonanței cognitive”, concepută de Leon Festinger este o teorie parțială, de rang mediu. Criteriul nivelului de generalitate a teoriilor științifice poate fi reținut și pentru clasificarea teoriilor psihologice. Suntem tentați să considerăm că teoriile formulate de marile orientări psihologice (introspecționismul, behaviorismul, psihanaliza) sunt teorii globale, cu un foarte mare grad de generalitate. Deși pornesc de la aspecte limitate ale psihicului (introspecția – de la conștiință, behaviorismul – de la comportament, psihanaliza – de la inconștient și sexualitate), fiind, în esență, reduționiste, ele încearcă să explice psihicul în totalitatea sa, făcând, în virtutea acestui fapt, și unele generalizări nepermise. Teoriile elaborate cu privire la unul sau altul dintre elementele componente ale psihicului (senzații, percepții, gândire, memorie etc.) pot fi considerate de rang mediu. Un exemplu semnificativ în acest sens l-ar putea reprezenta teoria formei (a *Gestalt*-ului) formulată de gestaltism pentru explicarea percepției. În sfârșit, teoriile elaborate cu privire la aspectele specifice ale diferitelor procese și funcții psihice constituie teorii cu un grad scăzut de generalitate. Teoria „trichromatică” formulată de H. Helmholtz (1821-1894) pentru explicarea vederii colorate, teoriile active și pasive ale uitării, teoriile intelectualiste și afective asupra naturii voinei, teoria periferică a emoțiilor etc. sunt astfel de generalizări „localizate” la nivelul unuia sau altuia dintre procesele psihice. Bunge (1983) clasifică teoriile tot după gradul lor de generalitate. El desprinde *teoriile semi-interpretate sau abstracte* cu gradul cel mai mare de generalitate, caracterul lor științific fiind dat nu de coerența lor internă, ci de gradul de utilitate pentru alte domenii ale cunoașterii ; *teoriile generice interpretate*, ale căror simboluri de bază conservă o interpretare factuală, chiar dacă includ un număr arbitrar și indeterminabil de specii sau entități specifice ; *teoriile specifice*, în care conceptele de bază se aplică la o clasă de referință limitată și la o categorie determinată de entități, validitatea și coerența lor internă putând fi probată prin compararea cu predicțiile ce decurg din cunoștințele anterioare ; de asemenea, ele pot fi probate empiric și deci confirmate sau respinse.

Se pare că însuși sensul evoluției istorice a teoriilor psihologice pleacă de la general pentru a ajunge la particular și apoi la miniatural. S-a început cu marile teorii asupra psihicului, cu tendința expresă spre exclusivitate și exhaustivitate, s-a trecut apoi la teoretizarea unor probleme particulare, pentru ca, începând de prin 1970, să asistăm la orientarea cercetătorilor spre investigarea unui singur aspect al comportamentului (de exemplu, procesarea informațiilor). Trebuie reținut însă faptul că cele trei grupe de teorii psihologice schițate mai înainte nu sunt izolate, ci interdependente. Teoriile cu nivel scăzut de generalitate, pe care le-am putea denumi *specifice*, contribuie la lărgirea

gradului de generalitate a primelor. De pildă, studiul procesării informațiilor va fi în măsură, probabil, să arunce o nouă lumină asupra naturii informaționale a psihicului uman, ca și asupra necesității corelării lui cu așa-numita inteligență artificială, ceea ce va conduce la o restructurare a concepției despre psihic. Pe de altă parte, teoriile cu înalt grad de generalitate incită cercetările particulare, fapt care se soldează cu îmbogățirea viziunii asupra arilor primare de studiu. S-a considerat la un moment dat că psihicul trebuie să dispună de un conținut informațional în virtutea caracteristicii generale a acestuia de a oglindi și reproduce în sine realitatea înconjurătoare. Încercarea de identificare a conținutului informațional specific fiecărui proces psihic a dus la individualizarea mai riguroasă a proceselor psihice, implicit la diferențierea lor.

Mai recent, teoriile psihologice au fost clasificate după *specificul activității explicative a cercetătorului*. Acesta se poate focaliza asupra explicării *faptelor* sau asupra explicării *naturii teoriei* înseși. În primul caz vorbim de așa-numitele *teorii reale*, în cel de-al doilea caz de *metateorii* (Royce, 1994, pp. 524-527).

Teoriile psihologice reale încearcă să explice observațiile, faptele, constatările unui domeniu de investigație specific. Ceea ce contează însă nu este specificul domeniului abordat, ci varietatea *stilurilor cognitive* folosite de cercetători. Ernst Nagel (1961) stabilea o taxonomie ce cuprindea patru categorii de teorii: 1) *analogice* (bazate în principal pe modele teoretice); 2) *descriptive* (care folosesc concepte limitate la termeni de observație); 3) *instrumentaliste* (în care conceptele, deși ficțiuni, apar în calitate de unelte sau instrumente de lucru); 4) *realiste* (în acestea, conceptele dezvăluie adevărul, sunt reale, nu doar ficțiuni utile). Melvin Marx (1963) a descris trei modele de construcție a unor teorii: 1) *inductive* (care pornesc de la particular la general); 2) *deductive* (parcurs drumul invers de la general la particular); 3) *interactivive inductive-deductive* (acestea furnizând un model funcțional). Interes prezintă și clasificarea stilurilor epistemice făcută de Joseph Royce (1978): 1) *raționalism* (caracterizat prin consistență logică); 2) *empirism* (bazat pe repetabilitatea observației); 3) *metaforism* (încearcă să surprindă universalitatea privirii introspective prin simboluri). Combinarea celor trei scheme taxonomice (vezi fig. 4.4) îl conduce pe Royce spre concluzii interesante.

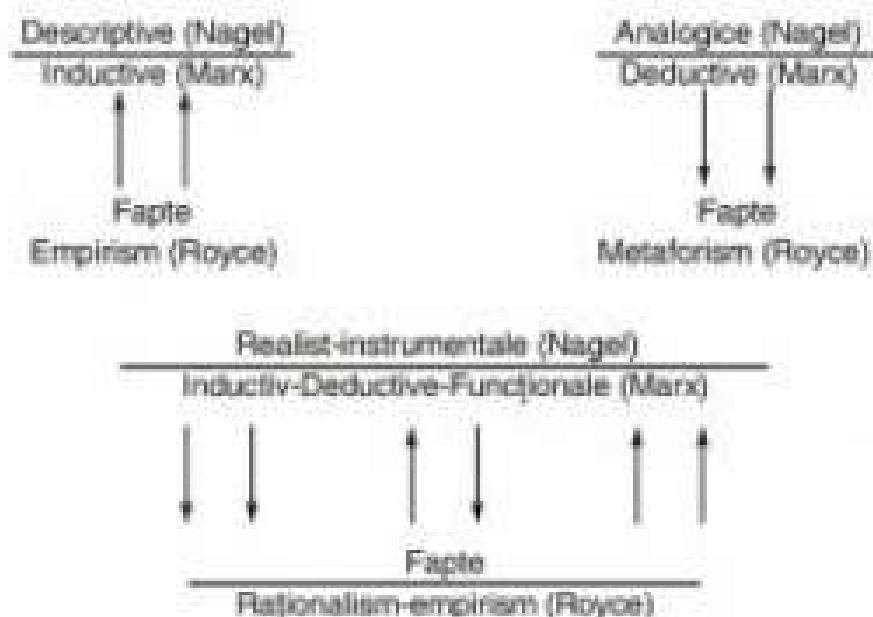

Fig. 4.4. Scheme taxonomice ale teoriilor psihologice

Prima figură prezintă teoriile descriptive, generate inductiv și primind justificarea epistemică prin empirism. Figura a doua conține teoriile analogice, generate deductiv și bazate pe epistemologia metaforică. Cea de-a treia figură redă teoriile realist-instrumentale, generate interactiv inductiv-deductiv și primind justificarea epistemică prin rețeaua mutuală a raționalismului și empirismului. Royce arată că slăbiciunea epistemică a primelor două tipuri de teorii constă în prezența conexiunilor cu un singur sens între structura rațională și datele empirice, fapt care duce la imposibilitatea logică a generării unor structuri raționale numai pe baza inducției (în primul caz) sau la forțarea datelor de a intra într-un model deductiv rigid (în cel de-al doilea caz). Dimpotrivă, forța epistemică a teoriilor cuplate în figura a treia este dată de prezența conexiunilor cu două sensuri. Se pare că potrivirea epistemică între structura rațională și cea empirică este mai probabilă tocmai prin asemenea contacte constant interactive.

Metateoria psihologiei focalizează tot mai mult în ultimele decenii interesul cercetătorilor. Au fost înființate centre specializate (Centrul pentru Studii Avansate în Psihologia Teoretică, la Universitatea Alberta), au avut loc simpozioane dedicate problematicii psihologiei teoretice (simpozionul „Rice”, 1964; simpozionul de la Nebraska, 1976; simpozionul Societății Psihologice Britannica, 1980), s-au organizat nenumărate conferințe finalizate prin publicarea unor volume (seria celor cinci volume publicate între 1970 și 1981 de Royce, Rozeboom, Mos). Între 1959 și 1963, Sigmund Koch publică o serie de șase volume considerate a fi cel mai amplu și cel mai semnificativ tratat teoretic din întregul domeniu al psihologiei. În 1981, Hyland publică un manual introductiv asupra metateoriei psihologice. În esență, cercetătorii care se dedică studierii acestui domeniu încearcă să întreprindă analiza conceptual-lingvistică a teoriilor psihologice, cu scopul de a clarifica înțelesurile și implicațiile termenilor întrebuințați, pentru a contribui în felul acesta la sporirea validității unor teorii. În ce măsură o teorie explică sau răspunde faptelor observabile, cu alte cuvinte, care este forța sa teoretică? Aceasta este întrebarea fundamentală pe care și-o pun psihologii metateoreticieni.

5.3. „Forța teoretică” a concepțiilor psihologice

Conceptul de *forță teoretică* este complex, cuprinzând o multitudine de variabile (testabilitatea empirică a unei teorii, gradul de încadrare empirică formală, comprehensiunea scopului, gradul de formalizare, gradul de coeziune, coerență și explicitare conceptuală). În combinarea tuturor acestor variabile stă gradul de maturitate a unei teorii. Forța teoretică a unei teorii poate fi însă evidențiată și prin corelarea individuală cu oricare dintre elementele ei componente. Cea mai studiată a fost relația dintre forța teoretică și precizia conceptual-lingvistică. Figura 4.5 arată că, pe măsură ce crește precizia conceptuală, asistăm la o sporire relativ mare a forței teoretice.